

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ВІСНИК ІНСТИТУТУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Збірник наукових праць

Серія:

Філософія
Педагогіка
Психологія

ВИПУСК 2

Київ
2009

ГІДНІСТЬ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА РИСА ЛЮДИНИ-ГРОМАДЯНИНА

Тамара Розова
Київ

У статті показано сутність людської гідності, яка виступає головним об'єктом соціальної політики.

Ключові слова: гідність, криза, соціальна політика, особистість.

Суспільна ейфорія, пов'язана із здобуттям Україною незалежності і, головне, із духовно-ідеологічним розкріпаченням людини, відійшла в минуле і стала надбанням історії. Але незабаром пануючим стало почуття зовсім іншого роду - глибоке розчарування в навколишній дійсності, де так незатишно живеться "рядовій", "пересічній" людині або, як кажуть, "малому" українцю. Причини цього, звичайно, коріняться і у самій дійсності, і у певних закономірностях винесення оцінок громадською думкою, що дісталися в спадщину від тоталітарного минулого. Приклад однієї з таких оцінок - це повоєнна Німеччина двадцятих років: «...Ми були тоді, повертаючись з війни, - молоді і позбавлені віри, як шахтарі із шахти, що обвалилася. Ми хотіли було воювати проти усього, що визначило наше минуле, - проти брехні і себелюбства, користі і безсердечності; ми озлобилися і не довіряли нікому, крім найближчого товариша, не вірили ні в що, крім таких сил, котрі ніколи нас не обманювали, як небо, тютюн, дерева, хліб і земля; але що ж із цього вийшло? Усе валилося, фальсифікувалося і забувалося. А тому, хто не вмів забувати, залишалися тільки безсилля, розпач, байдужість і горілка. Проїшов час великих людських і мужніх мріянь. Тріумфували ділки. Продажність. Злидні» [1, 64]. Безжалісний соціальний діагноз, поставлений Е.-М.Ремарком у «Трьох товаришах» тодішньому стану німецького суспільства, лишає людині мінімум оптимізму, близький до нуля.

На превеликий жаль, можна тут знайти й прикмети нашого часу. Але Україна останнім часом отримала підстави вірити, що ця історична паралель не одержить настільки трагічного завершення, хоча б завдяки людській пам'яті. Так, сучасну Україну роздирають гострі соціально-економічні, політичні й ідеологічні протиріччя. Їхня гострота - це те поле, на якому губиться одна проста істина. Дійсна криза суспільства зароджується не тоді, коли з'являються перші ознаки протиріч в економіці або політиці. Криза розпочинається з кризи духовності. Як вірно відмічає в своїх "Роздумах про освіту" В.П. Андрущенко: "Духовність органічно поєднує раціональну і чуттєву складові людського мислення. Вона - гармонійна єдність істини, добра і краси. У дійсно людській духовності істина завжди гарна і добра, добро - істинне і гарне, краса - добра і істинна саме тому, що почуття і розум не суперечать, а взаємодоповнюють одне одного, взаємодіють, охоплюють суперечливий світ у його цілісності" [2, 292]. Духовна криза починається тоді, коли держава стає неспроможною надати людині соціальні гарантії повноцінної людської гідності. Усе інше - не більше, ніж запізнілі симптоми або наслідки цього.

Окремо узята гідність, вирвана з контексту повсякденного буття простої людини, із системи соціальних цінностей, політичних прав, свобод і відносин людей, їхніх інтересів, потреб та ідеалів є не що інше, як порожня академічна абстракція для теоретичних вправ. І зараз маса людей опиняється у ситуації, коли ніщо так дешево не цінується, як життя людини, і нічого так не потребує людина, як елементарної поваги до власної гідності.

Лицемірство минулого соціально-політичного устрою, яке перейшло усі мислимі й немислимі межі моралі, не могло не перейти посттоталітарними шляхами

частково й у дійсне. Хоча б тільки через короткий історичний та просторовий проміжок, що відокремлює нас від цього часу. Це зробило проблему людської гідності ще гострішою і більш очевидною, оскільки вона позбавилася старих ідеологем. "Саме тому соціальну політику не можна розглядати як систему заходів для соціального захисту найменш забезпечених, а тим більше - як добродійність. Головне призначення соціальної інфраструктури - формування соціальних якостей громадянина, що забезпечують його уміння жити цивілізовано, солідарно, із почуттям власної гідності і повагою до інших" [3, 755]. Словом, усе це свідчить про те, що саме зараз гідність людини, крім морального, набула гострого соціального значення, а її збереження і захист потребують невідкладних економічних і політичних заходів.

З цієї точки зору, сказане складає лише одну частину істини. Друга ж - у тому, що рабська похоть людини стосовно авторитетів, благ і речей, до грошей і влади, в рівній, якщо ще не в більшій, мірі може бути обумовлена голодом, матеріальною скрутою, безробіттям. Зазнаючи настання тупості від безпросвітних злиднів, людина втрачає і внутрішнє хвилювання, і духовний вогонь, а разом із ними й особисту гідність. Втішним є лише те, що розумна частка егоцентризму зберігається у свідомості та психології кожної людини, здатної шанувати як себе, так і гідність ближнього.

Без цієї другої, зовнішньої сторони людина приречена на самотність, за якою її гідність не виходить за рамки внутрішнього духовного світу, залишається неначебно напівгідністю. Повноцінна гідність як головна ознака особистості народжується тільки у взаємодії духовного світу людини і світу повсякденного буття, що оточує її. Розвиненість і багатство першого виступають гарантією від перетворення людини на маріонетку інших людей і зовнішніх обставин, а освоєння багатства другого дозволяє здійснювати самооцінку, знаходити своє місце у суспільстві і діяти відповідно до своїх висновків та об'єктивних умов. Мова, таким чином, йде про вольове зведення бажань особистості до реальних можливостей їхнього задоволення.

Це значить, що гідність людини є предметом турбот інших людей, усього суспільства, у якому вона живе. Для гідності мало спроможності людини до усвідомлення її ідеальних передумов через усвідомлення власної самоцінності. Потрібна ще й здатність суспільства до практичного визнання цінності кожної людини через створення необхідних для цього матеріальних умов і розвиток цілісних соціальних відносин. Тоді моральний суверенітет людини політично закріплюється суверенітетом соціальним, а моральність одержує надійну соціальну основу. Тим самим гідність людини виступає головним об'єктом соціальної політики держави.

Суспільство, що знаходиться в критичному стані, і держава, нездатна проводити сильну соціальну політику, знижують гідність людини до тієї грані, за котрою будь-яке виховання безсило, зводять туди, де включаються біологічні механізми самозбереження організму. Рівень гідності і рівень життя людини - речі, нерозривно взаємозалежні, оскільки стан одного елемента співвідноситься зі станом інших. Проте високий рівень життя, якщо і не дає абсолютних гарантій від приниження гідності, то вже принаймні страхує її багатство й цілісність духовного світу.

З огляду на проблему розвитку внутрішнього, духовного світу людини, гідність, безумовно, можна уявити як один із засобів усвідомлення особистістю своєї моральної відповідальності перед собою й іншими людьми. З точки ж зору світу зовнішнього, значення засобу усвідомлення суспільством, народом, від імені яких виступає держава, свою моральну відповідальність перед кожною людиною несе розвиток соціальних відносин в обличчі конкретних представників влади. Саме вони повинні звітувати перед народом про перехід захисту людської гідності з моральної на соціальну за змістом проблеми. Саме ці представники покликані бути головними суб'єктами державної політики за назвою «соціальна», стверджуючи свою міру відповідальності влади перед людиною.

Гідність як соціально-політична проблема – це насамперед проблема спілкування людей у формі соціальних, збалансованих політикою відносин, а також розподілу певних споживчих благ як матеріальних посередників цих відносин. Гідність і людське спілкування нерозривні, реалізуються тільки одне через одне. Внутрішня пустота або мізантропія при зовнішньому багатстві, так само як і внутрішнє багатство при зовнішніх злиднях – це ті крайнощі, які ніколи не існують у суспільстві поза спілкуванням. Спілкування визначає духовну співвіднесеність людини з людиною, людини з буттям і лише за допомогою цього – людини із самою собою.

Соціальні підстави гідності саме і дозволяють ставити поруч із ними проблему моральних основ престижу. Остання виражає собою, образно кажучи, у чистому виді суперечливість ставлення людей до матеріальних благ взагалі і з приводу їхнього розподілу й споживання зокрема. При цьому головне – не забувати, що окреме і загальне на якийсь період часу можуть помінятися місцями.

В даний час і гідність людей, і соціальний престиж у рівній і при цьому у максимальних пропорціях відчувають на собі інтенсивний вплив усієї суперечливості моральних і соціально-політичних засад людського буття. Тут треба зазначити, що в принципі моральне не може бути асоціальним так само, як і соціальне аморальним. Людська гідність завжди офіційно одержує безумовно позитивну оцінку як атрибут людського буття і з боку досвіду внутрішнього життя людини, і з боку досвіду зовнішнього спілкування. Відношення до соціального престижу, обумовлене негараздами повсякденності, не настільки однозначно.

У феномені престижу полягає сильний гіпнотичний потенціал, спроможний затьмарити гідність людини. Престиж одержав такі властивості, що заворожують людей і домінують над уявленнями про високу гідність. Причому чим далі, тим більше стає людей, зайнятих не усвідомленням своєї особистої відповідальності перед іншими людьми та суспільством, а активними пошуками престижного в усьому, де воно може або повинно бути. Правда полягає в тому, що дика, стихійна комерціалізація всього нашого життя є настільки сильною, що буквально придушє неспівпадну їй гідність.

Престиж – це винятково соціальна, а не моральна проблема. У прагненні людини до престижного немає нічого поганого, що загрожує державі або суспільству. Тільки за умови, що це прагнення не виходить за межі загальнолюдських моральних і соціальних норм і не гребує гідністю іншої людини.

У громадській думці негативне відношення до соціального престижу починає формуватися тоді, коли він, будучи гіпертрофованим матеріально-політичними інтересами, позбавляється моральних основ і набуває сенсу, рівноцінного чомусь винятково елітарному, розкішному, абсолютно недоступному переважній більшості людей. Коли престиж цілком отожднюється з безпідставними пільгами і привілеями, причому тим людям, хто їх не заслужив (скоріше, навпаки) і хто їх не потребує. І, нарешті, саме головне – коли все це відбувається в таких умовах, за яких у трикутнику “людина-суспільство-держава” царює жорстка номенклатурно-кастова або олігархічна соціальна диференціація. Та сама, що перетворює на блеф будь-які розмови про рівність можливостей, а громадська думка при цьому наскрізь уражена стійкими і грубими уявленнями про загальну зрівнялівку або соціально-державний патронаж.

Престижність речі, соціально-фахового стану визначаються їхньою оригінальністю, несхожістю з іншими. Проте така недоступність зрозуміла і виправдана, коли стосується унікальності природних задатків і талантів окремо узятій людини, різниці в їхньому розмірі й в їхньому конкретному доповненні, наприклад, до професії. Але вона неприпустима, будучи породженою деформаціями свідомості і буття людини.

Без визнання цієї обставини не можна вести предметну розмову про органічне

еднання високої гідності людини і такого ж високого престижу її становища у суспільстві, якщо вона принижена примітивним дефіцитом найпростіших матеріальних благ та послуг. Якщо її робота пов'язана з малокваліфікованою, убогою за змістом або винагородою працею. Тому життя підносить чимало таких ситуацій, коли гідність людини і престиж речі зіштовхуються в гострих і часом непримиренних протиріччях. Моральні норми, гідність потребують одного, соціальне середовище й умови життєдіяльності – цілком протилежного.

В умовах зневаги соціальними основами гідності і теперішньої відсутності реальної політичної уваги до соціальних відносин, престиж величезної кількості речей, в тому числі й цілком банальних, піднявся небаченими раніше темпами. А принижена гідність людини неминуче деформує її свідомість і дії, весь спосіб життя.

Саме в цьому полягають причини тієї ворожості до усього престижного, що зараз відчуває досить велика кількість людей. І, треба визнати, для цього є дуже вагомі причини. Людина, яка довгий час була змушена задовольнятися найменшим, жити у постійній боротьбі за виживання, обмежувати себе в споживанні елементарних благ, силою збігу обставин отримавши доступ до престижного, не в змозі сприймати його належним, цивілізованим чином. Не як засіб піднятися над іншими людьми або ціль життя, а як своєрідне матеріально-речове заохочення результатів своєї діяльності, насамперед, - трудової. А та велика частина людей, що продовжує жити у скруті, спостерігаючи за престижним як за потойбічним явищем, також не може примиритися з крикливою престижністю для вузького кола обраних.

Дійсно, будучи в чомусь консервативним, престиж задає стиль життя і стандарти поведінки. Їх сучасні зразки часто супроводжуються крикливістю, саморекламою, цинізмом. Перетворившись у сенс життя, престиж дуже багатьом людям заважає розрізняти дійсні цінності й ілюзорні, оскільки має певний наркотичний або ейфорійний ефект. Однак це відноситься не безпосередньо до розуміння престижу і його реальної природи. Тут міститься справедлива оцінка виробленого в людей десятиліттями тоталітаризму з його політичним диктатом і економічною зрівнялівкою умовного рефлексу на дане явище. Це стосується і тих, для кого престижне, як і раніше, залишається недосяжним, і до тих, для кого воно стало нормою життя.

Соціальному в цьому рефлексі певне місце ще знаходиться, а от моральному, як і в будь-якому рефлексі, місця не вистачає. Тому що немає нічого морального в тому, що підвищення престижу матеріальних і духовних благ відбувається за рахунок обмеження гідності багатьох людей. Тут, зокрема, криється відповідь на питання, коли престиж стає ілюзорним, а допущений до нього – циніком.

У системі нормальних, не деформованих матеріальним і морально-духовним дефіцитом соціальних відносин, що дозволяють людині зберігати і свою особисту гідність, і гідність іншого, престиж може служити справедливою винагородою за видатну працю або за високу громадську позицію. Інакше не можна з повагою ставитися, наприклад, до урядових нагород, до звання парламентаря, до певного кола державних посад, нарешті, до своєї держави і ролі своєї країни у світовому співтоваристві. Не так вже несумісна людина гідності і людина престижу, як це може здатися на перший погляд. Навпаки, саме людина високої гідності і спроможна уникнути принизливого поклоніння престижу, надаючи лише те, що він значить і що йому належить у співтоваристві громадян.

Насправді, гідність потребує відповідних політичних умов і відбивається в адекватних моральним та соціальним нормам самооцінці і самоконтролі особистості, у внутрішньо виробленій і чітко вираженій, зовнішньо незмінній лінії поведінки. На жаль, у тому, що стосується благ матеріальних, ця самооцінка і самоконтроль у нашому суспільстві зараз фактично рівнозначні жорсткому самообмеженню, пов'язаному не з природною роботою розуму та волі, а з диктатом обставин.

Що стосується соціального престижу, то зараз його «висота» мало пов'язана з

природними задатками і талановитістю, із творчим потенціалом і заслугами конкретної людини. Він виступає в основному як показник життєвого рівня, матеріального добробуту і соціально-фахового стану тієї або іншої соціальної спільноти. Такий показник досягнутий не завжди праведним шляхом і не стільки задовольняє насущні, повсякденні інтереси і потреби людини, скільки своєю показною розкішшю й елітарністю підносить її над іншими людьми.

Однак протверезіння, пов'язане зі становленням нових соціально-політичних реалій, змусило суспільство впритул, хоча і не завжди успішно, зайнятися практичною реанімацією таких понять, як честь, совість, гідність людини, котрі занадто довго знаходилися на периферії громадської думки. Окремі результати очевидні, але занадто глибоко поширилась моральна і соціальна деградація суспільних відносин. І зараз не можна сказати, що вона зупинена. Проте із самого початку розбудови незалежної України було дарма сподіватися, щоб після десятиліть громадянського сну реконструкція соціальних відносин і піднесення людини до високої гідності давалися б легко.

Ці сподівання були б не марними, якби суспільство вчасно стало громадянським [4, 206-207] й прийшло до усвідомлення того, що гідність людини і престиж її стану знаходяться в самій тісній взаємозалежності із соціальними інтересами, потребами й ідеалами особистості. По суті, саме останні і є конкретно-соціальними, предметними формами існування або прояву гідності і престижу, виконуючи одночасно ще й роль критеріїв, бо безпосередньо визначають практичну діяльність людини та її результати. У той час, як гідність людини пов'язана з матеріальними й духовними цінностями і виражається, головним чином, у соціальних потребах і моральних ідеалах, престиж, опосередкований вартістю благ, є консервантом соціального інтересу.

Сутність людини, як відомо, довгий час розглядалася як сукупність усіх суспільних відносин. Це, або йому подібне, визначення добре вкладається в соціально-філософську або політологічну концепцію, але занадто абстрактно в додатку до реального повсякденного життя людини. У такому житті її сутність ніколи не виявляється інакше, як у формі інтересів, потреб, ідеалів. Інших, настільки ж надійних і всеосяжних основ, для оцінки людини знайти неможливо.

Тому проблема людини як з точки зору здорового глузду, так і з погляду прикладних соціально-політичних теорій, підпорядкованих безпосередньому осмисленню сьогоденних реалій та особливостей суспільного розвитку, постає, насамперед, як проблема становлення, зміни і реалізації інтересів, потреб, ідеалів. Саме вони складають головні результати й вихідні гуманітарні передумови свідомості і діяльності людини, залишаючи переконанням, орієнтаціям, очікуванням і навіть самій вірі роль похідних.

Водночас, радикальні зміни, що відбулися як на світовій арені, так і на пострадянському просторі на початку XXI ст., породжують масу нових проблем. Вони стосуються оновлення мотивації різних видів діяльності і структури свідомості людини, змушують шукати нові підходи до формування та дослідження її соціальних відносин.

Наскільки великі деформації інтересів, потреб, ідеалів людини, що відбулися у специфічних умовах посттоталітаризму? Які їхні наслідки у вигляді протиріч, котрі й дотепер активно впливають на буття і свідомість громадян України? Наскільки є сильними інтереси, потреби, ідеали як регулятори діяльності, свідомості, спілкування людей у порівнянні з культивованими раніше переконанням і примусом? Чи не в їхній безперешкодній реалізації містяться гарантії високої гідності людини, яка відповідає престижу її соціального стану і, у кінцевому підсумку, політичної сили держави і процвітання всього громадянського суспільства? Збагачений минулим досвід, різноманіття поглядів на теперішню соціально-політичну ситуацію, а також бачення перспектив її розвитку підказують, що без цих

відповідей проблема людини залишиться невирішеною.

Будь-які суспільні перетворення завжди обґрунтовувалися благом людини. Вони виступали як наслідок, з одного боку, дії об'єктивних законів суспільно-історичного розвитку, а з іншого – істотної, сконцентрованої у часі та просторі зміни інтересів, потреб, ідеалів значної маси людей. Дія перших обумовлювала реальну можливість і навіть необхідність цих перетворень, зміна других надавала їм характер неминучості, визначала їхні терміни. У такі періоди, як правило, з'ясовувалося, що окрема людина зобов'язана піднятися до потреб суспільства та держави, котрі втілювалися соціальною або національною масою людей, а суспільство дійти до потреб окремої людини.

Всупереч перспективам розвитку дійсності, "радянські" суб'єкти політичного керівництва суспільством змогли якийсь час по-своєму коригувати розташування і субординацію складових елементів цієї теоретичної моделі завдяки тому, що:

- по-перше, на місце конкретного суспільства обумовлювалось абстрактним світлим майбутнім;
- по-друге, конкретні потреби реальної людини перетворювалися в узагальнені потреби якоїсь нової, тобто знов таки абстрактної;
- по-третє, те з конкретного, що залишалося на місці громадянського суспільства, - бюрократизм та відомчі інструкції, - цілком підкоряло собі те конкретне, що залишалося від людини, а саме - її продуктивну силу. І оскільки функціонування держави відноситься до сфери політики, а дія продуктивної сили - до сфери економіки, то звідси й випливала домінанта політики над економікою і над інтересами, потребами, ідеалами людини. І, звичайно, над її гідністю.

Історична практика показала, що такий стан не може зберігатися вічно, оскільки задоволення соціальних інтересів, потреб, ідеалів вбачається як завдання ефективного політичного використання головного резерву і рушійної сили суспільних реформ. Із суто теоретичної площини це завдання переміщується у сферу соціальних відносин і набуває цілком нового, політичного значення. Кінцева мета нинішніх реформ саме і складається у ствердженні пріоритету інтересів, потреб, ідеалів людини у повсякденному житті та демократичних цінностей в економіці, політиці, культурі.

Інтереси, потреби, ідеали людини не можуть існувати без людини. Більш-менш задоволені, вони означають, насамперед, соціальну захищеність людини, а отже, і стабільність соціально-політичного розвитку. Створюючи собою своєрідний трикутник, ці компоненти людської життєдіяльності не існують поза взаємодією один з одним. І коли соціальні інтереси, потреби, ідеали перетворюються на предмет політичної взаємодії державних структур, суспільні реформи набувають якості цілісності, динамізму і незворотності. Для всіх часів і народів залишається вірною проста аксіома: сила влади – у довірі народу, а довіра народу – це реалізовані нею соціальні очікування.

Ідея використання інтересів, потреб, ідеалів людини у ролі джерела соціальної творчості аж ніяк не нова і є основною для багатьох політичних сил та концепцій. Розходження тут з'являються не стільки в розумінні сутності даних атрибутів людського буття, скільки у методах й цілях їхнього використання, що гарантують від політичних спекуляцій.

Не будемо розглядати всі можливі варіанти таких спекуляцій, тому що історія і сучасна політика знають їх чимало. Відзначимо тільки те, що усі вони починаються за межами сприятливих умов для максимального задоволення соціальних інтересів, потреб, ідеалів. Тому зазначена ідея справедлива і природна для суспільства, де реалізація інтересів, потреб, ідеалів людини йде з випередженням їхнього розвитку. Чим більше це випередження, тим більшу віддачу в праві очікувати громадяни, не ризикуючи порушити принципи соціальної справедливості. Єдиним обмеженням

соціальних інтересів, потреб, ідеалів людини і громадянина можуть бути тільки інтереси, потреби й ідеали іншої людини. І межа між тими й іншими носить політичний характер.

Між інтересами, потребами, ідеалами людини і політичними принципами державного ладу завжди були і, очевидно, завжди будуть виникати певні, більш-менш гострі протиріччя. Не усі вони пояснюються об'єктивними причинами. Зведення таких протиріч до мінімуму, надання їм конструктивного характеру, що перешкоджав би їхньому переростанню в драматичні колізії як на особистісному, так і на суспільному рівнях, залежать від змін у громадській думці і від спроможності суспільно-політичних структур управляти цими змінами. Але не відомчих наказів, а своєю сприйнятливістю до відновлення і реформування. Тоді держава і суспільство реалізують свій історичний шанс, забезпечивши перехід від ритуально-конституційної поваги до громадянина до прагматичного людиноцентризму.

Література:

1. Ремарк Э.-М. Три товарища. – К., 1961. – 381 с.
2. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, Нариси. Інтерв'ю. К.: Знання України, 2008. – 820 с.
3. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М., Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К.: "ARC-UKRAINE", 1996. – 793 с.
4. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфика становления гражданского общества в Украине. – Одесса: Юридична література, 2003. – 336 с.

В статье указано на суть человеческого достоинства, которое выступает главным объектом социальной политики.

Ключевые слова: достоинство, кризис, социальная политика, личность.

In article it is specified an essence of human advantage which acts as the main object of social policy.

Key words: advantage, crisis, social policy, the person.

Пугачук Ольга – магістр Інституту розвитку дитини НПУ імені М.П. Драгоманова.

Розова Тамара – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Рябченко Наталія – викладач кафедри дитячої творчості Інституту розвитку дитини НПУ імені М.П. Драгоманова, вихователь-методист ДНЗ № 234 м. Києва.

Савченко Марина – асистент кафедри дошкільної освіти та соціальної педагогіки Слов'янського педагогічного університету.

Татаринцева Марія – аспірант кафедри психології та педагогіки Інституту педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Тодосієнко Наталія – старший викладач кафедри мистецької підготовки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського.

Хамітов Назіп – доктор філософських наук, професор кафедри філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова, провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України.

Цикін Веніамін – доктор філософських наук, професор Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка.

Ясак Тетяна – аспірантка кафедри української мови та методики навчання Гуманітарного інституту КМПУ імені Б. Грінченка